

УДК 330.111.62

Міночкіна О.М.

кандидат економічних наук, доцент, докторант
Національного університету державної податкової служби України

СИСТЕМНЕ РОЗУМІННЯ ІНСТИТУТУ ВЛАСНОСТІ

Стаття присвячена з'ясуванню питань, пов'язаних з методологією дослідження власності, виробленню теоретико-методологічного базису здійснення практичної діяльності з перетворення системи власності у сучасній перехідній українській економіці. Викладені результати авторського дослідження інституту власності як системи, підходів до дослідження інституту власності як самостійної одиниці аналізу і основної складової інституціональної системи суспільства.

Ключові слова: власність, система власності, методологічні підходи, інститути, інституції, інституціональна система, реформування, трансформація.

Миночкина О.Н. СИСТЕМНОЕ ПОНИМАНИЕ ИНСТИТУТА СОБСТВЕННОСТИ

Статья посвящена рассмотрению вопросов, связанных с методологией исследования собственности, разработке теоретико-методологического базиса для практической деятельности по преобразованию собственности в современной переходной украинской экономике. Изложены результаты авторского исследования института собственности как системы, подходов к исследованию института собственности как самостоятельной единицы анализа и основной составляющей институциональной системы общества.

Ключевые слова: собственность, система собственности, методологические подходы, институты, институции, институциональная система, реформирование, трансформация.

Minochkina O.M. SYSTEMIC UNDERSTANDING OF THE INSTITUTION OF PROPERTY

The article discusses issues related to the methodology of the study of property, development of theoretical and methodological basis for the practical activity to transform the property in modern Ukrainian transitional economy. Presents the results of the author's research of the property institute as the system, approaches to the study of the institution of property as an independent unit of analysis and the main component of the institutional system of the society.

Keywords: property, property system, methodological approaches, institutions, institutional system, reforming, transformation.

Постановка проблеми. Нинішній кризовий стан економіки України є наслідком дуже важкої «кризи народження» самостійної демократичної держави з соціально орієнтованою ринковою економікою. Донині в країні здійснювалися проби проведення економічних реформ, які у своїй основі не мали науково обґрунтованої імперативної соціально-економічної концепції та були підпорядковані політико-ідеологічним цілям і особистим інтересам можновладців. Такий підхід до реформування об'єктивно не дозволяє розробити стратегію економічного зростання і в цілому розширеного відтворення економіки на інвестиційній основі. Оскільки відносинам власності відводиться ключова роль у системі соціально-економічних відносин, то саме процеси перетворення власності спричинили загострення існуючих проблем і виникнення нових протиріч у всіх сферах суспільного життя новоствореної країни. Система власності, як ядро соціально-економічної системи, безпосередньо впливає на процеси формування в Україні основ індустріального і постіндустріального суспільства, тому потребує глибокого дослідження внутрішньої логіки її трансформації та відповідних методів реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом усіх часів філософи і науковці створювали і розвивали теорію власності. Теоретичні погляди на природу, виникнення та еволюцію власності, процесів її реалізації, форм функціонування, методології досліджень та інші питання, пов'язані з відносинами власності, висвітлені у творах класиків Ф. Гегеля, Ф. Енгельса, І. Канта, Ф. Кене, Дж. Кейнса, П. Лафарга, Дж. Локка, К. Маркса, Дж. Мілля, Р. Оуена, П. Прудона, Д. Рікардо, К. Сен-Симона, А. Сміта, І. Шумпетера та ін. Теоретичні концепції і практичні аспекти вирішення досліджуваної проблеми наведені у фундаментальних працях зарубіжних вчених представників різних теоретичних шкіл і напрямів, серед них А. Алчіан, Дж. Гелбрейт, Г. Демсець, Д. Ком-

монс, Р. Коуз, В. Леонтьєв, Г. Маркович, А. Маршалл, Л. Мізес, Д. Норт, Дж. Робінсон, В. Ростоу, П. Самуельсон, Е. Фуруботн, О. Уільямсон та ін. Сучасні тенденції розвитку власності як наукової основи практичних дій суспільства на шляху його розвитку розглянуті в працях українських і російських учених: Л. Абалкіна, Ю. Архангельського, В. Базилевича, А. Бойка, В. Ворони, А. Гальчинського, В. Жукова, Іноземцева, Р. Капелюшнікова, Г. Климка, Ю. Кіндзерського, М. Колесова, Р. Левіти, І. Лукінова, А. Мамалужа, С. Мочерного, В. Нестеренка, О. Ожерельєва, Я. Паппе, О. Пасхавера, М. Петракова, О. Радигіна, О. Радзівєвського, Г. Родіної, С. Степаненко, В. Тікіна, М. Файнгольда, М. Федоренка, Г. Черкасова, А. Чухна та ін.

Таким чином, світова економічна наука накопичила багато розробок і значні ідеї, які сформуливали сучасну теорію власності. Проте, гідно оцінюючи досягнення науковців з досліджуваної проблематики, можна зазначити, що залишається багато недостатньо вивчених аспектів і дискусійних питань. У сучасній економічній літературі вважається, що методологія дослідження власності є вже достатньо розробленою, проте дотепер «... спірними залишаються питання, пов'язані з визначенням сутності і характеристик самої системи власності ...» [1, с. 13], практично невивченою є діалектика філософсько-етичних, соціально-економічних та інституційних основ і чинників формування, розширеного відтворення різних форм, способів привласнення та ін. Перед вченими поставлені завдання комплексного теоретичного осмислення тих інституціональних процесів, які відбуваються у трансформаційних постсоціалістичних економіках та повинні включати формування одночасно сучасної конкурентно-ринкової економіки і основ постіндустріального суспільства. В. Полтерович, розмірковуючи стосовно проблем інституційного конструювання у країні, привертає увагу науковців до них та констатує: «Ми не володіємо повним описом більшості

реальних інститутів» [2, с. 139], що безпосередньо стосується і інституту власності.

Постановка завдання. Метою статті є викладення результатів авторського дослідження інституту власності як системи. Теоретико-методологічну основу запропонованого дослідження становлять як загальноновизнані досягнення вітчизняної і світової економічної науки, так і останні дослідження і розробки, спрямовані на вивчення окремих проблемних питань в галузі соціально-економічної і інституціональної теорії власності. Необхідною умовою розробки нових підходів щодо дослідження власності автор визначила поєднання (синтез) методології загальної теорії власності, нової інституціональної економічної теорії, теорії економічних систем на основі системного та еволюційних підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поділяючи точку зору російських дослідників на те, що системний підхід поєднує у собі всі відомі засоби, прийоми і методи пізнання та відповідно до наданої вченими сучасної характеристики системному методу дослідження власності [1, с. 40-41], ми також доходимо висновку стосовно недостатності використання потенціалу цього методу в дослідженнях проблеми власності. Тобто у існуючих точках зору стосовно сутності власності виокремлюються певні аспекти її багатого змісту, що мають прояв у «комплексі» або «спектрі» соціальних і соціально-економічних відносин, що виникають у зв'язку і з приводу привласнення та наступного забезпечення належності благ, і це розуміння є безперечним, але при цьому ці відносини не розглядаються як «система» та не виявляються внутрішні джерела розвитку тих процесів, які саме її відображає категорія «власність».

Одним з найбільш ґрунтовних і цільних досліджень власності можна вважати колективну монографію російських учених під редакцією В. Жукова, у якій розглядаються теоретико-методологічні аспекти власності з позиції класичного («традиційного»), інституціонального і відтворювального підходів. Дослідження авторів цієї праці базується на найбільш повному застосуванні системного методу, принципів, законів і парних категорій діалектики, методу наукової абстракції, взаємозв'язку онтології, логіки і гносеології. Вчені проводять детальний аналіз існуючих теоретичних підходів до дослідження сутності власності та роблять наголос на об'єктивній необхідності якісного оновлення методології і логіки вивчення глибинних основ цієї проблеми. Специфіка методології дослідження власності пов'язується з її онтологією, тобто з трудовим способом привласнення благ. Дослідники розглядають внутрішню протиріччя власності як взаємодію двох протилежностей у її сутності: «економічної форми привласнення, обумовленої «способом роботи над продуктом», що фіксує конкретний рівень реального успішного виробництва, і суспільної форми привласнення, що складається з взаємопов'язаної єдності безпосередньо суспільних та офіційних норм і правил, що регулюють відносини у процесі привласнюючої діяльності» [1, с. 371-372]. Відповідно до вимог принципів системного підходу та творення російські вчені визначають: «Сутність власності полягає у діалектичній єдності її природної субстанції (трудового та іншого способу присвоєння блага) та суспільної субстанції (створених, апробованих і відтворювальних інститутів присвоєння та приналежності блага) або суспільній формі відносин, що виникають у процесі присвоєння і забезпечення приналежності блага» [1, с. 46-47].

Слід зазначити, що в сучасних економічних дослідженнях точка зору стосовно того, що власність є досить складною системою, у якій фокусується не тільки економічна, але і в цілому суспільні відносини, є відомою [1, с. 41]. Проте вимогам системного підходу стосовно визначення змістовної сутності системи власності, її структури та взаємозв'язків складових, цілеспрямування, визначення принципів функціонування та ін., що стосується опису системи власності, не відповідає жодна з діючих сьогодні теоретико-методологічних парадигм. Найчастіше вчені вивчають впливи власності як «ядра» та «основи» сучасної соціально-економічної системи на економічні процеси, що в ній здійснюються. Російські дослідники вказують на «багатоплановий вплив конкретної системи власності на певну господарську систему, причому під системою власності розуміється взаємопов'язана єдність усіх її елементів і ланок, яка постійно розвивається» [1, с. 371]. Наводяться основні вимоги системного методу до дослідження власності, насамперед «історизм і цілісність, тобто єдність політико-економічного, інституціонального і техніко-економічного підходу». Вчені акцентують увагу на важливості «компонентної повноти як єдності усіх ланок системи власності», водночас висловлюються, що «очевидно, що ця система включає якесь «ядро» – традиційні об'єкт і суб'єкт власності, інституційних підприємців на всіх рівнях формування норм і правил присвоєння цінностей, спектр соціально-економічних та інших відносин, що виникають у процесі оволодіння благом» [1, с. 41-42]. Тобто система власності вивчається, проте немає чіткої уяви щодо складу її елементів.

Здійснюючи власні дослідження ми дійшли висновку, що аналітична і логіко-гносеологічна програма вивчення сутності власності і будь-яких проблем, пов'язаних із власністю, закладається саме системою власності і тільки за умови визначення її підсистем або елементів та розгляду їх взаємозв'язків «явище виступає природною «функцією» сутності, форма стає видимою характеристикою змісту, тобто «лежить на поверхні» практичної соціально-економічної та суспільних взаємодій» [1, с. 43].

Автор дослідив методологічне підґрунтя сучасних підходів до інтерпретації власності на основі наукового аналізу поглядів представників різноманітних економічних шкіл та філософських течій. Використання загальної теорії систем і системного підходу у дослідженні еволюції наукових підходів до аналізу сутності і структури економічної системи, до феномену власності, як фундаментальної категорії господарювання, зумовило побудову структури економічної системи суспільства з виокремленням системи власності у взаємодії і взаємозв'язках з іншими підсистемами [3, с. 255-278]. Слід зазначити, що провідна роль у дослідженнях власності майже одноставно відводиться політико-економічному підходу в розумінні «ключової ролі власності в історико-економічному процесі» і того, що «у будь-яку епоху власність виступає як сутнісний елемент економічної системи. Тому трансформація форм власності... зумовлює і соціальну специфіку, і динаміку розвитку останньої» [4]. Проте традиційна методологія економічної науки (економічний мейнстрим) не задовольняє вимогам вирішення проблем трансформаційних перетворень у постсоціалістичних країнах, що пов'язане з інноваційною перебудовою структури їх економік на основі налагодження ефективних механізмів функціонування та інвестування. Новаторські результати практичного застосування можна отримати від роз-

витку методологічних підходів і теоретичних концепцій інституціоналізму і еволюціонізму на основі системного підходу та єдності структурного, функціонального і генетичного аспектів у дослідженні сучасних соціально-економічних систем.

Базуючись на застосуванні еволюційного підходу до розвитку господарських систем з позиції виявлення їх генетичної суті і специфіки, що є об'єктом дослідження нового аспекту еволюційної економіки еволюційної генетики, систему власності можна вважати живим організмом господарства та елементарною основою господарської діяльності. Таким чином, стає можливим відповісти на одне з основних питань цього нового наукового напрямку, що стосується місцезнаходження в економіці її генетичного рівня, тобто розуміння того, «де слід почати вивчення властивостей спадковості і мінливості господарських організмів, визначити той вихідний рівень, де починає з'єднуватися природне і суспільне, польове і речовинне, де зароджується саморозвиток, формуються і успадковуються генетичні ознаки господарства» [5, с. 12]. Прихильники сучасної еволюційної економіки розглядають економічні процеси в господарській системі як відкриті і незворотні, що зазнають постійні впливи зовнішнього середовища та необхідність реагувати на них, тобто економіка змінюється і сам процес змін та його закони повинні бути об'єктом дослідження [6, с. 19], що стосується і системи власності. Можна вважати, що саме у системі власності закладені механізми спадковості і мінливості, які і складають генетичний рівень еволюції.

Власність як феноменальна сутність, що має прояв у системі соціально-економічних відносин, пов'язаних із привласненням, органічно вміщує в собі зміст системоутворюючої соціально-економічної категорії і базового інституту суспільства. Звідси випливає розуміння сутності власності одночасно як ендогенного та екзогенного фактору економічної системи [7, с. 115] та доцільність включення відносин власності в розроблену О. Іншаковим модель «ядра» розвитку економічної системи [8]. Тоді, відповідно до запропонованого вченим підходу, продукт Q взаємодії ендогенних факторів може бути виражений як виробнича функція:

$$Q = F(A, T, M, V, Ins, O, Inf),$$

де A – людський фактор,

T – технічний,

M – природний, матеріальний,

V – відносини власності,

Ins – інституціональний,

O – організаційний,

Inf – інформаційний фактори його створення.

«Група перших трьох факторів (A, T, M), «трансформує предмети природи та включає людину, техніку, природні ресурси, залучені до виробничих процесів з метою задоволення потреби людини в товарах і послугах»; група факторів (Ins, O, Inf) «забезпечує трансакції створених продуктів, пов'язуючи їх виробників і споживачів загальними відносинами в процесі розподілу і обміну та соціально інтегруючи їх через інституції, організації, інформацію» [8, с. 17] та саме система власності, виступаючи у ролі і трансформаційного, і трансакційного факторів, займає своє ключове місце як «вихідний рівень, де починає з'єднуватися природне і суспільне, польове і речовинне» [5, с. 12], тим самим і виявляє свою феноменальну сутність. Більш того, зважаючи на визнану всіма економічними школами і течіями фундаментальність відносин власності, які пронизують

усі сфери соціально-економічного життя суспільства і є всеохоплюючими, можливо навіть визначитись і з тим, що систему власності у повному складі її структурних елементів (власність як сутність відносин привласнення через відносини приналежності, володіння, розпорядження, використання; об'єкти та суб'єкти власності; сукупність функціональних форм, типів, видів власності; механізм функціонування відносин власності) [3] можна ототожнювати з економічною системою. Тобто економічна система і системою власності (та навпаки), звідси

$$Q = F(SV),$$

де SV – система власності відповідно до природної субстанції власності (економічні відносини).

Слід зазначити, що на проблему привласнення існують різні погляди, що дозволяє констатувати відсутність цільної теорії привласнення. В багатьох монографічних виданнях привласнення як ключове поняття соціально-економічної теорії власності практично не розкривається, власність в одних положеннях розглядається як привласнення, а в інших з ним не ототожнюється. На думку українських вчених, авторів відомої праці з теорії власності В. Рибалкіна і І. Лазні, суперечності різних позицій виключаються, «якщо підходити до розмежування власності і процесу її реалізації... фактичне (те, що відбулося) привласнення виступає як власність, а привласнення є процесом реалізації власності... процесом утворення власності» [9, с. 57]. Грунтуючись на методологічних положеннях класиків (Маркс К., Локк Дж.) вчені зазначають, що «... привласнення обумовлює і тому виступає як відчуження, а відчуження – як привласнення. Тобто привласнення і відчуження є двома сторонами одного й того ж відношення, а тому парними категоріями» [9, с. 58] та «...процес праці є первинним привласненням... Привласнення за допомогою соціально-економічних відносин є вторинним привласненням» [1, с. 75-76]. Ототожнюючи за змістом обидва види привласнення із змістом поняття «реалізація власності», В. Рибалкін і І. Лазня пропонують структуру та механізм реалізації власності, завершальним ступенем якого «є перехід конкретних економічних форм виробничих відносин в систему останніх – господарський механізм, який є виразом різноманітності видів та форм власності» [9, с. 72-96].

Автори монографічного видання під редакцією В. Жукова, визнаючи важливість розуміння суті привласнення та його значення у відтворенні власності і кінцевого продукту, як у індустріальній системі соціально-економічних відносин, так і для інформаційного суспільства, що набирає оберти, систематизують існуючі положення в галузі теоретичних основ концепції привласнення. Вчені характеризують привласнення як соціально-економічний феномен та «субстанціональний атрибут» власності, який виявляється виключно в рамках певної історичної суспільної форми» і відмічають, що «сучасна економічна цивілізація характеризується не окремими способами привласнення, а саме системою привласнення, в якій труд об'єктивно виступає як основа усієї діяльності з привласнення» [1, с. 64]. Важливим висновком, який витікає з розуміння діалектичної єдності інтересів людини одночасно як особистості та члена суспільства, є те, що «ключовою соціально-економічною основою системи привласнення вбачається процес привласнення особистістю своєї здатності до праці» [1, с. 67].

Означена група російських дослідників підкреслює методологічне значення запропонованого ними

підходу до визначення сутності власності. Розглядаючи діалектичний аспект сутності власності, вчені акцентують увагу на її рухливості та здатності до саморозвитку. «При цьому природна субстанція власності виступає як матеріальний базис цього саморозвитку та основа об'єктивної трансформації власності. Суспільна субстанція власності володіє більшою мірою «надбудовними» ознаками і рисами, виступаючи при цьому як «ділянка» суб'єктивного реформування власності. ... Розвиток власності є процес взаємодії природної і суспільної субстанції, є єдність об'єктивної її трансформації і суб'єктивного реформування» [1, с. 48]. Вчені вводять в дослідницьку програму «чотирьохланкову генетичну структуру власності» [1, с. 94]. Із запропонованої російськими дослідниками логіки розуміння сутності власності витікає, що «... власність є певна форма (інститут) відносин з приводу привласнення цінностей...» [1, с. 322], а саме «внутрішніх, іманентних інститутів привласнення» і «інститутів суспільної форми привласнення», «...норми і правила, що виникають в рамках природної субстанції власності, можуть розглядатися як природний базис суспільної форми привласнення, тобто кінцевих інститутів, прийнятих на суспільному рівні впроваджуваних в практику соціально-економічних взаємодій» [1, с. 50-51]. Виходячи з того, що «...розвиток сутності виступає не просто як взаємодія природною і суспільною субстанцій власності, а як взаємодія існуючих в них систем протиріч» [1, с. 49], визнається і об'єктивний характер протиріччя між економічним і інституціональним власником, інструментом вирішення якого може бути інноваційна діяльність, пов'язана із виробництвом інститутів, які визначають зміст і логіку процесу привласнення благ та регулюють відносини між господарюючими агентами з приводу такого привласнення» [1, с. 50]. Таким чином, як справедливо підкреслюють автори монографічного видання, дослідивши методологічні підходи до дослідження проблеми власності, «...інституційну теорію власності логічно і доцільно розглядати не як самостійну дослідницьку програму, а лише як частину або аспект її загальної теорії, частину єдиного відтворення власності, присвоєння і кінцевого продукту». У якості висновку далі вчені визначають: «У цьому випадку мова повинна швидше йти про структурні рівні власності, насамперед соціально-економічний та інституціональний, і їх теоретичний аналіз, ніж про різні теорії власності як такі». Тоді, на нашу думку, виникає протиріччя у поєднанні розуміння визначених структурних рівнів власності з виокремленням «внутрішніх, іманентних інститутів привласнення» і «інститутів суспільної форми привласнення» [1, с. 51], які вочевидь і формують інститут власності.

І тут знову мають прояв проблеми, пов'язані з неоднорідністю підходів основних течій інституціональної теорії до аналізу економічних систем і економічної діяльності, які характеризуються істотними методологічними відмінностями, у тому числі щодо визначення базових категорій інституціоналізму [7].

Як зазначає Дж. Серл, один з найбільш авторитетних представників сучасної аналітичної філософії, «в літературі з інституціоналізму як і раніше присутня неясність щодо того, що ж в точності представляє собою інститут. Яка онтологія, який спосіб існування інституційної реальності?» [10, с. 6].

Сам термін «інституціоналізм», по словам Е. Майбурда, «заснований на поняттях «інституція» (звичай, заведений порядок) і «інститут» (порядок, закріплений у формі закону чи установи). Втім час-

то «інститутами» називають і те, і інше» [11]. На думку Дж. Ходжсона, учасника постійних методологічних дискусій і дебатів стосовно природи інститутів, з якою не можна не погодитись, «...проводити будь-який аналіз функціонування інститутів (організацій), не маючи адекватного уявлення про те, що це таке, неможливо... У нас є можливість усунувши деякі перешкоди, знайти такі дефініції, які могли б задовольнити всіх вчених». Дж. Ходжсон проводить детальний огляд західної літератури на цю тему та в своїх дослідженнях, «не порушуючи загальноприйняті у науковій літературі традиції», базується на визначенні інститутів «як системи ustalених і загальноприйнятих соціальних правил, які структурують соціальні взаємодії» [12, с. 28]. У роботах лідерів інституціонального напрямку соціально-економічної теорії визначення інституту базується зазвичай на понятті норми або правила, які визначають ті чи інші аспекти соціально-економічної діяльності суб'єктів або їх груп [13].

Доцільно зупинитися на критичній оцінці вітчизняного економічного інституціоналізму російських вчених. Відповідно до думки Д. Фролова «формування системи категорій інституціональної економічної теорії не завершено, а розробку законів навіть і не розпочато, ніби їх взагалі не існує. ... відсутня наукова основа системного підходу до проектування «виращування» і «трансплантації» економічних інститутів» [2, с. 138], – що також можна віднести і до недоліків інституціоналізму в Україні. Об'єктивну необхідність посилення системності інституціонального аналізу обґрунтовують в своїй роботі, присвячених розкриттю найбільших невизначеностей інституціоналізму та шляхів їх вирішення, О. Іншаков і Д. Фролов [14, с. 41]. Критично оцінюючи межі інституціоналізму А. Московський також підкреслює надзвичайну актуальність системного аналізу інституціональних відносин і процесів «оскільки... вочевидь існує тенденція дроблення, фрагментування уяви про інститути, яке супроводжується втратою цілісної картини суспільства і зниженням визначеності самого поняття інституту» [15, с. 77]. Російськими вченими справедливо визнається, що у системному аналізі конкретних економічних інститутів зроблено тільки перші кроки, і «цей напрямок досліджень залишається «слабкою ланкою» вітчизняної інституціональної теорії» [2, с. 139].

Ми вважаємо більш аргументованим і логічним запропонований О. Іншаковим і Д. Фроловим варіант визначення та виявлення взаємозв'язку базових категорій інституціоналізму, що дає можливість нейтралізувати полісемантичність поняття «інститут» і нечіткість категоріального відображення інституціональної реальності, та сприймаємо за основу у власному дослідженні інституту власності.

Ретельно досліджуючи спроби категоріальної специфікації інституцій і інститутів з багатьох наукових публікацій О. Іншаков наводить багато доводів на користь ототожнення цих понять та, аналізуючи різні позиції, робить висновок: «...ми наполягаємо на необхідності розмежування інституцій та інститутів» [16, с. 65]. Доводячи різницю у розумінні інститутів і інституцій вчені конкретизують розуміння еволюційної ролі інститутів як «твердих структур» в господарських системах на відміну від «м'яких» інституцій, які, тільки «затвердівши», передаються і зберігаються та визначають інститути «як складні чинники виробництва, що є видовими комплексами взаємодії інституцій і організацій, які закріплюють ефективні інституції у рамках суспільної системи.

Інститути – це типові комплекси інституцій, що виступають функціональними генотипами організацій, моделями їх функціональної структури, що еволюційно склалися. Кожен інститут має в розпорядженні унікальний склад формування і функціонування інституцій, що забезпечує можливість різноманітних форм організації людської діяльності» [16, с. 72].

Ми вважаємо наведене положення ключовим як з точки зору обґрунтованості висновків, що містяться в ньому, так і в плані наявності тут методологічного потенціалу для подальшого дослідження інституту власності. Шляхом розуміння економічної еволюції як процесу системного характеру та дослідження відносин власності у системі зводяться відповідні до класичного та інституційного підходів точки зору в єдину

концепцію формування і функціонування форм і способів привласнення. Відомо, що у результаті еволюційної диференціації економічного інституціоналізму на сьогодні сформувалися три його основні течії: ліберальний (неоінституціоналізм), радикальний (традиційний інституціоналізм), помірний («новий» інституціоналізм) [16, с. 76], які досить суттєво різняться в підходах до дослідження власності. На наш погляд, в інституціональній теорії можна дійти «порозуміння» шляхом формування єдиного методологічного підходу на основі системного підходу і, відповідно, розглядати інститут власності як систему та досліджувати його в рамках системної парадигми аналізу взаємопов'язаної єдності підсистем або елементів, що невпинно розвивається, тобто інституцій, які і формують цей інститут.

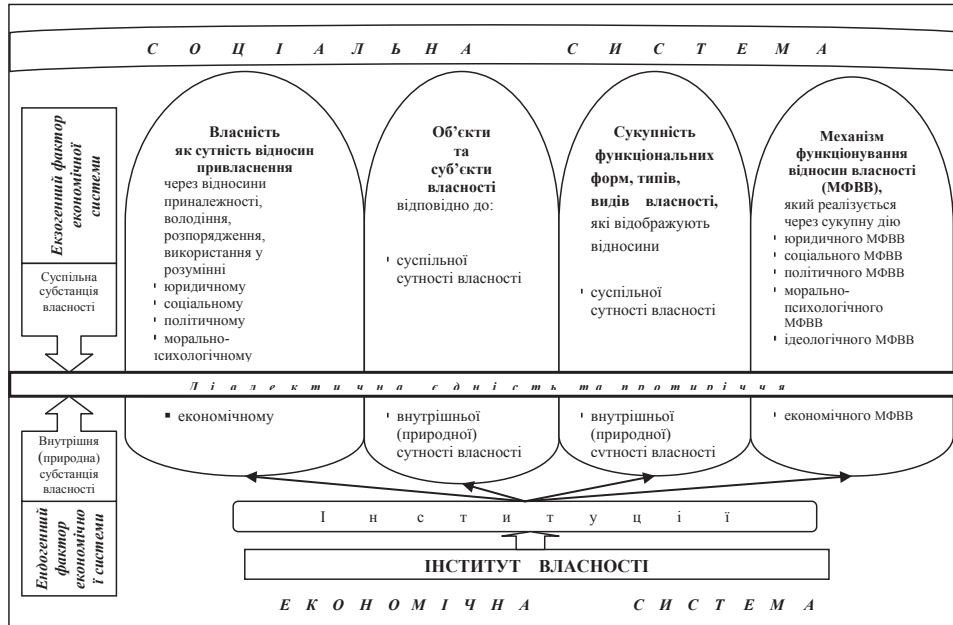

Рис. 1. Інститут власності як система

Джерело: розроблено автором на основі власних досліджень

тут. Авторська розробка «анатомічної» структури інституту власності як фундаментального інституту соціально-економічної системи схематично наведена на рис. 1.

В запропонованому варіанті інституціонального розуміння системи власності стає очевидним те, що саме система власності формує інституціональну реальність соціально-економічної системи. Необхідно звернутись до міркувань Дж. Серла щодо суті поняття «інститут», підходів до осмислення інституційної реальності і наданих ним рекомендацій, та визнати, що «...інституціональна онтологія суб'єктивна» і «слід самому подумки вжитися в інститут, щоб зрозуміти його», а також врахувати в дослідженнях, що «суспільство володіє логічною структурою... Однак суспільство почасти складається з уявлень, репрезентацій, а ці репрезентації володіють логічними структурами, і будь-яка теорія, в якій розглядаються такі феномени, повинна містити логічний аналіз їх структури» [10, с. 27]. Звідси витікають логічні питання бачення інституціональної структури суспільства у цілому як живого організму з уявленням інституту власності як його хребта, тобто основи, та необхідності вивчення взаємозалежності і комплементарності різних інститутів, що складають інституціональну систему суспільства, яка перебуває у постійному русі і розвитку.

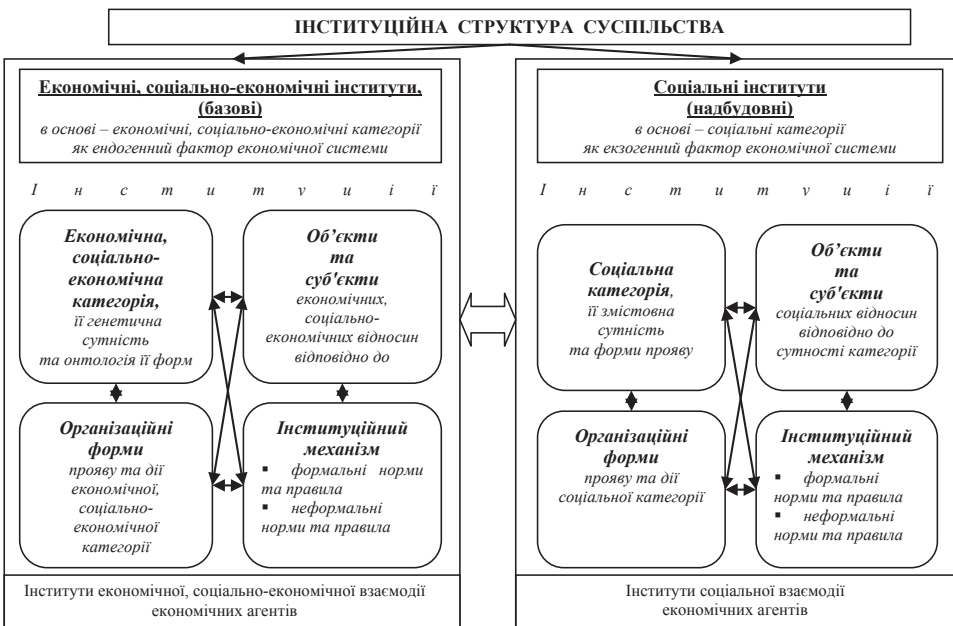

Рис. 2 Інституційна структура суспільства

Джерело: розроблено автором на основі власних досліджень

Запропоноване системне розуміння інституту власності за сформованим підходом використовуємо в дефініційній частині аналізу інститутів. Визначене за наведеною логікою поняття інституту як системи та дослідження його в рамках системної парадигми аналізу взаємопов'язаної єдності підсистем або елементів, тобто інституцій, які формують цей інститут, дає можливість наблизитись до моделювання інститутів як самостійних динамічних об'єктів дослідження.

У авторському розумінні інституціональної системи сучасного суспільства її формують економічні, соціально-економічні та соціальні інститути [7, с. 115-116] як системи, створені із визначених елементів – інституцій, склад яких схематично наведено на рис. 2. Таким чином, ми приходимо до узагальненого розуміння інституту як відносно автономної цілісної системи та вирішуємо проблему з встановленням її меж, що відповідає поняттю окремого інституту. Крім того, запропонований підхід до визначення інституту може сприяти вирішенню в ідейному і дефініційному відношенні питань, які стосуються субординаційних зв'язків між основними поняттями інституціоналізму, наприклад, такими, як інститут і інституція, інститут і організація та ін. Для назви інституту доцільно використовувати ключову категорію, яка є засновуючою для окремого інституту і формує його.

Система власності як елемент економічної системи та базовий інститут суспільства, безперервно розвивається, реагуючи на зміни в соціальній, культурній, політичній та ін. сферах суспільного життя, у тому числі і на свідомі дії людини, та водночас вона сприяє забезпеченню стабільності у соціально-економічній системі. Відповідно до синергетичного підходу системі власності характерна властивість до самоорганізації та визначення параметрів порядку, до яких пристосовуються всі інші складові соціально-економічного середовища. Самоорганізація системи власності дає можливість протистояти деструктивним процесам, що можуть протікати в цій системі, а також змінювати свою структуру або збільшувати свій порядок (ступінь складності) заради збільшення надійності системи у цілому. Синергетичний підхід може стати дійовою основою для творчої взаємодії вчених різних спеціальностей в напрямку розвитку теоретичної бази для важливого і складного феномену – самоорганізації системи власності.

Висновки з проведеного дослідження. Необхідною умовою розробки нових підходів щодо дослідження власності автор визначила поєднання (синтез) методології загальної теорії власності, нової інституціональної економічної теорії, теорії економічних систем на основі системного, еволюційного та синергетичного підходів. Процеси реформування системи власності обов'язково повинні відображати вимоги її трансформації зважаючи на те, що зміни системи відносин в рамках природної субстанції власності

кореспондують із змінами системи відносин в рамках її суспільної субстанції та здійснюються в конкретному інституційному середовищі. Формування інституціональної структури суспільства на основі системи власності як базового інституту суспільства створює передумови для забезпечення своєрідної синергії інститутів інституціональної системи країни в трансформаційний період її розвитку. Дослідження інституту власності як самостійної одиниці аналізу і як складової інституціональної системи суспільства можна вважати основними напрямками подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Собственность в системе социально-экономических отношений: Теоретико-методологические и институциональные аспекты: Монография / Под ред. чл.-корр. РАН В.И. Жукова – М. : Российский государственный социальный университет, 2005. – 408 с.
2. Фролов Д. Институциональная эволюция постсоветского институционализма // Вопросы экономики. – 2008. – № 04. – С. 130–140.
3. Міночкіна О.М. Теоретико-методологічні підходи до розуміння власності. Розвиток економічних методів управління національною економікою та економікою підприємства: зб. наук. праць/ДонДУУ. – Донецьк : ДонДУУ, 2013. – Т. XIV. – (серія «Економіка», вип. 259) – С. 255–278.
4. Сычев Н.В. Политико-экономическая концепция собственности и ее значение для анализа экономической системы России // Собственность в XX столетии. – С. 104.
5. Іншаков О.В. Экономическая генетика как основа эволюционной экономики // Экономическая теория, 2006. – С. 6–16.
6. Епифанова Н.Ш. Роль и место синергетики в эволюционной экономике // Вестник АГТУ. Сер. : Экономика. – 2010. – № 1. – С. 16–23.
7. Міночкіна О.М. Синтез наукових напрямів і підходів стосовно проблем дослідження власності. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України: електронне наукове видання [Електронний ресурс] / Національний університет державної податкової служби України; гол. ред.: Л.Л. Тарангул. – 2013. – № 2. – С. 104–118.
8. Іншаков О.В. «Ядро развития» в контексте новой теории факторов производства // Экономическая наука современной России. – 2003. – № 1. – С. 11–25.
9. Рибалкін В.О., Лазня І.В. Теорія власності. – К. : Логос, 2000. – 279 с.
10. Дж. Серл. Что такое институт? // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С. 5–27.
11. Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. – М. : Дело. – 1996. – С. 496.
12. Дж. Ходжсон. Что такое институт? // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С. 28–48.
13. Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем / Г.Б. Клейнер; ЦЭМИ РАН. – М. : Наука, 2004. – 240 с.
14. Іншаков О., Фролов Д. Место институционализма в экономической науке // Экономист. – 2005. – № 10. – С. 39–44.
15. Московский А. Пределы институционализма // Экономист. – 2005. – № 6. – С. 77.
16. Іншаков О. Эволюционная перспектива экономического институционализма // Вопросы экономики. – 2010. – № 09. – С. 63–77.